

Professori Ilkka Virtanen

Juhlapuhe Vaasan Suomalaisen Klubin
Itsenäisyyspäivän matineassa
Vaasan Upseerikerholla 6.12.2007

AGRICOLAN SIVISTYSNÄKEMYKSESTÄ JA TOIMINNASTA PERUSTA MAAMME ITSENÄISTYMISELLE

Tänään on kulunut 90 vuotta siitä, kun runsaat sata vuotta Venäjän keisarikuntaan autonomisena suuriruhtinaskuntana kuuluneen Suomen eduskunta antoi itsenäisyysjulistuksen, joka merkitsi maamme valtiollista irrottautumista vallankumouksen pyörteisiin joutuneesta emämaastaan. Venäjän uusi hallitusvalta tunnusti Suomen itsenäisyyden vuoden 1917 viimeisenä päivänä, Ranska ja Ruotsi 4.1.1918 ja Saksa kaksi päivää myöhemmin. Maamme itsenäisyyden katsotaan kuitenkin alkaneen tuosta julistuksesta, jonka vuosipäivästä näin on tullut Suomen itsenäisyyspäivä.

Itsenäisyyspäivämme vietossa ovat perinteisesti korostuneet toisaalta nuo 90 vuotta sitten sattuneet tapahtumat, jotka johtivat itsenäisyytemme saavuttamiseen, ja toisaalta niitä runsaat 20 vuotta myöhemmin seuranneet kohtalon vuodet, jolloin itsenäisyytemme oli ensin talvisodan 105 päivän aikana ja lopulta jatkosodan viimeisinä kuukausina äärimmäisen vakavasti uhattuna. Keskuudessamme on vielä – tosin päivä päivältä vähenevä määrä – veteraaneja, joiden ponnistelujen ja henkilökohtaisten uhrausten ansiosta itsenäisyytemme kyettiin kuitenkin säilyttämään. On oikein ja arvokasta, että heidän isänmaan hyväksi antamaansa panosta ainakin muutaman kerran vuodessa (kansallisena veteraanipäivänä, kaatuneitten muistopäivänä, puolustusvoimain lippujuhlapäivänä, itsenäisyyspäivänä) näkyvästi muistetaan.

Tiedostan itsekin syvästi edellä mainitsemieni tapahtumien ja niissä vaikuttaneiden henkilöiden merkityksen maamme itsenäisyydelle. Vapaaehtoisen maanpuolustuksen ja veteraanien parissa toimiessani olen voinut niitä myös eri yhteyksissä käsitellä. Tällä kertaa valitsin itsenäisyyttä käsittelevän puheeni aiheen kuitenkin hieman toisin. Tarkastelen nimittäin ajanjaksoa keski- ja uuden ajan taitteessa 1500-luvun puolessa välissä, jolloin luotiin ensimmäiset tosiasialliset edellytykset paljon myöhemmin toteutuvalla itsenäisyydellemme. Erityisesti tarkastelen yhtä henkilöä, jonka ajatusmaailmalla, kirjoituksilla ja teoilla oli käänteentekevä merkitys näiden edellytysten syntymiselle. Kyseessä on Mikael Agricola, jonka kuoleman 450-vuotismuistovuotta olemme tänä vuonna viettäneet.

Mikael Agricola oli harvinaisen lahjakas kielimies, oppinut teologi ja laajatietoinen humanisti. Viipurin koulun käytyään hän toimi aluksi Turun piispan kirjurina ja myöhemmin kanslerina. Suoritettuaan Saksassa maisterin tutkinnon hän palasi Tukholman kautta Suomeen ja toimi ensin Turun katedraalikoulun rehtorina ja myöhemmin Turun piispana. Agricolalla oli suuri kirjasto, jonka nykyaikaan säilyneet teokset todistavat kiinnostuksesta kaikkiin tieteenaloihin alkaen antiikin kirjallisuudesta aina luonnontieteisiin, juridiikkaan ja lääketieteeseen saakka. Kotimaisten suomen ja ruotsin lisäksi Agricola osasi latinaa, saksaa, kreikkaa ja hepreaa.

Agricola on merkittävästi vaikuttanut suomalaiseen sivistykseen ja yhteiskuntaan, mutta hänen kuolemansa jälkeen nuo saavutukset aika pitkälle unohdettiin. Vasta kansallisromantiikan myötä 1800-luvulla hänen ansionsa suomalaisena suurmiehenä tunnustettiin. Aluksi kiinnitettiin huomiota erityisesti hänen työhönsä uskonpuhdistajana ja suomalaisen kirkollisen elämän uudistajana. Myöhemmin alettiin arvostaa myös hänen ainutlaatuista työtään suomen kielen ja sen sanaston kehittäjänä sekä suomenkielisen kirjallisuuden luoja ja sitä kautta yleisen sivistystason edistäjänä. Agricolan kolmas, edelleenkin varsin huonosti tunnettu rooli on hänen toimintansa rauhanneuvottelijana ja diplomaattina. Uusimmat tutkimukset antavat viitteitä siitä, että tämä kolmas rooli on huomattavasti merkittävämpi kuin on aiemmin osattu ajatella.

Kun Suomen itsenäistymisjulistus 90 vuotta sitten oli annettu, uusi valtio alkoi alkuvaiheiden ristiriidoista ja yhteiskunnallisista myllerryksistä huolimatta kehittyä nopeasti. Sillä olikin kehitykseensä hyvät lähtökohdat. Kansakuntana suomalaisilla oli jo vuosisataiset perinteet. Suomalaisuus oli kehittynyt Agricolan luomalta perustalta. Kun Suomi viisitoista vuotta sitten vietti itsenäisyytensä 75-vuotisjuhlavuotta, tapahtumaa juhlittiin varsin näyttävästi sekä valtakunnallisesti että alueellisesti. Kansallisen juhlatoimikunnan laatimassa teemaohjelmassa itsenäisyyden yhdeksi keskeiseksi elementiksi nostettiin juuri suomalaisuus yhdessä luonnon ja hyvinvoinnin kanssa.

Suomalaisuus on omintakeista ennen kaikkea oman kielensä ja kulttuurinsa ansiosta. Omalla kulttuurilla oli varsin ratkaiseva asema silloin, kun taistelimme sortovuosina vieraan kulttuurin vyörytysyrityksiä vastaan ja valmistauduimme tulevaan itsenäisyyteemme. Sibeliuksen Jääkärimarssi ja Finlandia, Gallen-Kallelan Sammon ryöstö ja laajemmin koko Pariisin maailmannäyttelyn teossarja, urheilijoidemme suomalaisina saavuttamat menestykset ensimmäisissä olympialaisissa ja monet muut tuon ajan vastaavat esimerkit toivat omaleimaisen kansakuntamme koko maailman tietoisuuteen. Suomalainen kansallinen identiteetti on muotoutunut vahvasti luterilaisen kirkon, kansankielisen kirjallisuuden ja kansanopetuksen sekä omintakeisen kulttuurimme pohjalta, ja juuri Mikael Agricola on antanut näihin kaikkiin erittäin vahvan panoksen. Agricolan aikanaan tekemä pioneerityö vaikuttaa yhä niin suomen kieleen, suomalaiseen kirjallisuuteen, kirkolliseen elämään kuin yhteiskuntaan laajemminkin.

Tarkastelen seuraavassa esimerkkinä Agricolan v. 1543 ilmestynyttä ”aapista”, Abckiriaa, ensimmäistä painettua suomenkielistä teosta. Teoksesta otettiin aikanaan kolme eri painosta. Eri painoksista säilyneiden osien perusteella on voitu koota kokonaisuus, millainen tuo painetun suomenkielisen kirjallisuuden aloittanut teos oli. Jo kirjan ensimmäiseltä sivulta, kansilehdeltä on löydettävissä useita – aikanaan suorastaan mullistavia – opetukseen ja oppimiseen liittyviä ajatuksia. Nämä ajatukset sopivat nykyaikaan tulkittuina mainioksi ohjenuoraksi myös tämän päivän koulutusta tarkasteltaessa.

Runomuotoon laaditun tekstin ensimmäinen virke ”Oppe nyt wanha / ia noori / joilla ombi Sydhen toori ” eli nykykielellä ilmaistuna ”Opi nyt vanha ja nuori, joilla omi sydän tuore (~oppimaan avoin mieli)” on kuin suoraan tämän päivän koulutusfilosofiasta, se on mitä hienoin elinikäisen oppimisen ylistyslaulu.

Vieläkin mullistavampi ajatus sisältyy seuraavan virkkeen loppuun ”iotca taidhat Somen kielen”. Agricolan mukaan oppi oli tarkoitettu paitsi vanhoille ja nuorille, niin ennen kaikkea koko kansalle, siis myös pelkästään suomen kieltä taitavalle kansan enemmistön muodostavalle rahvaalle. Ennen Agricolan aikaahan kaikki oppiminen oli tapahtunut latinaksi ja oppikirjat olivat olemassa vain latinankielisinä, mistä syystä kirjallinen oppiminen oli vain pienen kansanosan saavutettavissa.

Opetus ja oppiminen ei tietenkään ollut mahdollista ilman asiaankuuluvaa opetusmateriaalia. Oppiminen suomen kielellä edellytti suomenkielistä opetusmateriaalia. Abckirian myötä tämänkin asian kuntoon laittaminen sai alkusysäyksen eli kuten Agricola itse toteaa ”Lue sijs hyue Lapsi teste / Alcu oppi ilman este”, oppimiseen tarkoitettujen materiaalin puuttuminen ei enää ollut esteenä opin tielle lähdölle. Agricola itse tiedosti tämän kirjallisen pioneerityönsä vaikeudet ja puolustautui mm. myöhemmässä Rukouskirjassaan moittijoitaan vastaan:

Ia quin Sokia eroijtta caruat
nijn tyhmet wisust kiriat aruat.
yxi sano ombi wäret.
toijnen tas laijtta ilman märet.
Colmas hylke, ia caiki sylke.

Niin kuin sokea erottaa värit,
niin tyhmät kirjoja ymmärtävät.
Yksi sanoo: ”Tässä on väärää”,
toinen moittii ilman määrää,
kolmas hylkii, kaikki sylkee.

Ele polghe Kiria quin Sica
waicka henes on wehe wica.

Älä polje kirjaa kuin sika,
vaikka siinä on jokunen vika.

Jos irrotetaan Agricolan teksti siitä tiukasta sidonnaisuudesta kirkkoon ja uskontoon, mikä tuohon aikaan oli vallitsevana, Abc-kirjan kansilehden loppulauseen ”Nijte muista Elemes aina / nin Jesus sinun Armons laina” voidaan tulkita tarkoittavan yleisemmin sitä, että opintielle lähtijällä ja oppimansa muistavalla ja oppiansa käytäntöön soveltavalla oli edessään hyvä tulevaisuus. Agricola on näin todennut yksilötasolla sen, mitä nykyään pidetään esim. kansakunnan tasolla keskeisenä: menestys perustuu tietoon ja osaamiseen.

Agricolan kirjallinen tuotanto käsittää kaikkiaan yhdeksän suomenkielistä teosta. Tämän Turun hiippakunnan suurimmaksi osaksi rahoittaman julkaisuohjelman keskeisenä tavoitteena oli saada Raamattu ja jumalanpalvelustekstit kansankielelle sekä ajan myötä opettaa kansa lukemaan. Teossarjan toisena ilmestynyt lähes 900-sivuinen Rukouskirja käsittää rukousten ja virsien lisäksi mm. kalenteriosaston, joka sisältää itse kalenterin lisäksi hyödyllistä yleistietoa astrologiasta, astronomiasta, luonnontieteestä, lääketieteestä ja teologiasta. Agricolan toiminta ulottui näin kirkollisen toiminnan lisäksi myös muille yhteiskunta- ja elinkeinoelämän alueille vähän samaan tapaan kuin tunnetun pohjalaisen papin, poliitikon ja talousmiehen Anders Chydeniuksen toiminta runsaat 200 vuotta myöhemmin. Agricolan kirjallisena päätyönä pidetään Uuden testamentin suomennosta. Varsinaisen käännökseen lisäksi teos sisältää Rukouskirjan tapaan muita osia, joissa mm. kerrotaan kristinuskon tulosta Suomeen sekä kuvataan Suomen maakuntia, heimoja ja murteita. Agricolan kunnianhimoisena tavoitteena oli kääntää koko Raamattu suomeksi, mutta taloudellisista syistä tämä päämäärä ei toteutunut. Kustaa Vaasan harjoittama kirkkopoliitikko peruutti kirkon omaisuuden ja verotulot kruunulle, joten

hiippakunnalla ei enää ollut varaa kustantaa kirjallisuutta. Kruunulta puolestaan ei tullut käännöstyöhön minkäänlaista rahoitusta.

Mikael Agricolan rooli rauhanneuvottelijana on vielä huonosti tunnettu. Ruotsin ja Venäjän välillä 1323 solmittu Pähkinäsaaren rauhan rajalinja oli paikoitellen epämääräinen ja kumpikin valtio pyrki lisäämään omia alueitaan. Jatkuvasta epävarmuudesta johtuva väkivaltaisuus purkautui lopulta laajoiksi hävitysretkiksi erityisesti Karjan kannaksella ns. Riitamaan alueella, joka sijaitsi rajajokena olevan Siestarjoen molempien haarojen välissä. Vuosina 1554–1557 maat kävivät alueen hallinnasta sodan, joka päättyi eräänlaiseen tasapeliin. Kumpikaan osapuoli ei ollut tarpeeksi voimakas voittaakseen kamppailun ja työntääkseen rajan haluaansa suuntaan. Perusongelma valtakuntien välillä, epäselvästi merkitty rajalinja, jonka yli suomalainen uudisasutus oli leveällä rintamalla työntynyt, jäi siksi ratkaisematta. Kun Ruotsi ja Venäjä ryhtyivät syksyllä 1556 hieromaan rauhaa keskenään, oli molempien tavoite sama, saavuttaa status quo ante bellum eli sotaa edeltänyt tila. Molemmat osapuolet ilmoittivat heti alkuun virallisesti, etteivät ne tavoitelleet aluelajennuksia. "Emme tavoittele mitään sellaista, mikä ei oikeudella kuulu meille, vaan tyydymme siihen, minkä kaikkivoipa Jumala on meille antanut", kirjoitti Kustaa Vaasa Iivana IV:lle (Julmalle) lokakuussa 1556. Ja tsaari vastasi Kustalle melkein samoin sanoin Ruotsin rauhanneuvottelijoille suomassaan audienssissa Moskovassa maaliskuussa 1557: "Emme halua Ruotsin kuninkaan alueita itsellemme, vaan tyydymme, niin kuin oikeudenmukaisen hallitsijan tuleekin tehdä, omiin alueisiin, jotka Jumala on joskus meille antanut".

Konkreettiset rauhanneuvottelut aloitettiin vuodenvaihteessa 1556–57. Kustaa Vaasan lähettämää noin 100 henkeä käsittävää rauhanvaltuuskuntaa johtivat kuninkaan lanko Sten Leijonhufvud ja Upsalan arkkipiispa Laurentius Petri. Valtuuskuntaan kuului myös Turun piispa Mikael Agricola Suomen edustajana. Agricolalla ei kuitenkaan ollut aiempaa diplomaattista kokemusta eikä myöskään hyviä tietoja Venäjän kulttuurista, kielestä tai uskonnosta. Hänen roolistaan rauhanvaltuuskunnassa ei ole tarkkoja tietoja, ilmeisesti hän kuitenkin oli mukana tekemässä diplomaattisia päätöksiä. Agricolan tiedetään tavanneen tsaari Iivana Julman kahdesti virallisessa yhteydessä. Asiakirja, johon Agricola on todennäköisesti painanut jälkensä, on lähettiläiden 13. maaliskuuta tsaarille jättämä kirjelmä. Kun otetaan huomioon Agricolan kirjallinen toiminta, kirjelmän teksti "Pyydämme nöyrimmin Venäjän kaikkivoivalta keisarilta, että mitään hyökkäilyjä ei tapahtuisi meidän kuninkaallisen majesteettimme rajaseudulla asuvia alamaisia vastaan, kuten on liikaakin sattunut, ja toivomme, että nämä rajan asukkaat saisivat kuten ennenkin kyntää omia peltojaan, viljellä omia maitaan ja kalastella omissa kalavesissään, jotka sijaitsevat valtakunnan rajan Ruotsin puolella" on perustellusti katsottu hänen laatimukseen.

Agricola nimettiin rauhanvaltuuskuntaan ilmeisestikin erinomaisen Suomen olojen tuntemuksensa takia. Suomi oli tullut hänelle tutuksi Turun hiippakunnan esimiehenä, ensin epävirallisena johtajana ja lopuksi kuninkaan nimittämänä piispana. Kustaa Vaasan määräyksestä Agricola teki hiippakunnassaan tarkastusmatkoja, joiden perimmäisenä tavoitteena oli luetteloida seurakuntien omaisuus kruunulle takavarikoitavaksi. Tarkastusmatkoillaan Agricola tuli tietoiseksi venäläisten suorittamista rajanylityksistä sekä uudisalueiden tuhoamisista ja surmantöistä. Mm. Kalajoelle ulottuneella Pohjanmaan tarkastusmatkallaan hän sai tiedon kolmensa-

dan hengen surmasta Oulujärven alueella. Myös Kalajoen kirkkoherra oli tapettu, ja vaikka suoranaista näyttöä ei ollutkaan, sekin tihuteko sopi panna venäläisten tiliin.

Rauhanneuvottelijana toimiminen jäi Mikael Agricolan viimeiseksi tehtäväksi. Yli kolme kuukautta kestänyt Venäjän matka oli kokonaisuudessaan tavattoman raskas. Valtuuskunnan palatessa kotimaahansa Mikael Agricola kuoli Kuolemajärven Kyrönniemellä 9.4.1557 ja hänet haudattiin Viipuriin.

Arvoisat kuulijat! Suomi siirtyi kohta päättyvään itsenäisyytensä 90. juhlavuoteen Euroopan unionin puheenjohtajamaan roolista. Suomi on vakiinnuttanut asemansa yhtenä kehittyneiden maiden johtavana kansakuntana ja valtiona. Maamme taloudellinen kilpailukyky on maailman ykköstasoa. Peruskoulumme saavutuksia tullaan ihastelemaan kautta maapallon, uusimmat Pisa-tutkimusten tulokset vain vahvistavat asemiamme. Pohjoismaiseen traditioon perustuva hyvinvointiyhteiskuntamme saa niin ikään laajaa tunnustusta. Tähän kaikkeen on päästy vuosisatojen määrätietoisella työllä. Keskeisenä elementtinä on kansakunnan korkea osaamisen ja yleisen sivistyksen taso. Agricolan luoman opin mukaan osaaminen ja sivistys tulee saattaa koko kansan omaisuudeksi. Tehtävämme on jatkaa näitä perinteitä. Se luo meille nykyajan mahdollisuuden antaa oma panoksemme kalliisti lunastetun itsenäisyytemme hyväksi. Toivottan kaikille kuulijoille hyvää Itsenäisyyspäivää 90 vuotiaan itsenäisen Suomen kunniaksi.

Pääasialliset lähteet:

Simo Heininen: *Mikael Agricola, Elämä ja teokset*, Edita, Helsinki 2007.

Oma kieli, oma mieli. Agricola 2007 -juhlavuosi. <http://www.agricola2007.fi/>